

2014

GRUODIS 12

metai

ARNAS ALIŠAUSKAS

Lietuvos paukščiai

ROMUALDAS GRANAUSKAS

Keturi pinigėliai

TOMAS KAVALIAUSKAS

Du šimtai brolių, altoriaus laukiančių

JONAS MEKAS

Moira vyniojo siūlus ir dainavo

VLADAS MOTIEJŪNAS

Gyvavaizdžiai apie Sigitą Gedą

REDA GRIŠKAITĖ

*Teodoras Narbutas, arba Apie tai,
„kaip nereikia rašyti istorijos“*

TURINYS

ARNAS ALIŠAUSKAS. Lietuvos paukščiai	3
VIDMANTĖ JASUKAITYTĖ. Eilėraščiai	8
ROMUALDAS GRANAUSKAS. Keturi pinigėliai. Vladas Zūbė 1940–2014. Apsakymai	14
GINTARAS BLEIZGYS. Urbino eilėraščiai	38
TOMAS KAVALIAUSKAS. Du šimtai brolių, altoriaus laukiančių. Romano fragmentas (Pabaiga)	43
TAUTVYDA MARCINKEVIČIŪTĖ. Eilėraščiai	57
REZA ASLANAS. Uolusis. Vertė Marius Burokas	61
Ketureiliai. LI BO, OMARAS CHAJAMAS, FRANÇOIS VILLON, MICHELANGELO BUONARROTI, WILLIAM BLAKE, VALTER SAVAGE LANDOR, FRIEDRICH HÖLDERLIN, JOSEPH VON EICHENDORFF, NIKOLAUS LENAU, FIODOR TIUTČEV, VLADIMIR SOLOVJOV, HENRIK IBSEN, EDVARD FITZGERALD, RAINER MARIA RILKE, OSIP MANDELŠTAM, ARSENIJ TARKOVSKIJ. Vertė Lanis Breilis	73
KRISTIJONUI DONELAIČIUI – 300	
DAINORA POCIŪTĖ. „Mėšlas“ ir „pyragai“ Kristijono Donelaičio „Metuose“	78
AKCENTAI	
JONAS PALIONIS. Lietuviškojo žodžio „glostytojas“	86
APIE KŪRYBĄ IR SAVE	
Moira vyniojo savo siūlus ir dainavo. Filmininką, rašytoją Joną MEKĄ kalbina literatūros tyrinėtoja Evelina GUŽAUSKYTĖ	92
ATSIMINIMAI. DIENORAŠČIAI. LAIŠKAI	
VLADAS MOTIEJŪNAS. Gyvavaizdžiai apie Sigitą Gedą	98
MŪSŲ PUBLIKACIJA	
JOHN SCHWINDT. Liuterio paradoksai ir Šekspyro Dievas: absurdo radimasis XVI a. literatūroje. Vertė Kęstutis Pulokas	114
IŠ PRAEITIES	
REDA GRIŠKAITĖ. Teodoras Narbutas, arba Apie tai, „kaip nereikia rašyti istorijos“	122
RECENZIJOS, ANOTACIJOS	
VAIVA MARKEVIČIŪTĖ. Vienatvė – nuostabus dalykas (J. Skablauskaitės „Žiežulės“) * DOVILĖ KUZMINSKAITĖ. Žengiantis ir bijantis žengti (G. Bleizgio „Kai sėlinsi manęs“) * DEIMANTĖ DAUGINTYTĖ. Žmogiškieji tobulėjimo raštai (R. Stankevičiaus „Betliejaus avytė“) * IRMA STADALNYKAITĖ. Netikėta buitinė poezija (P. Norvilos „Buitinė“) 137	
TĖVYNĖS VARPAI	
VIKTORIJA DAUJOTYTĖ. <i>In memoriam.</i> „Kūnas – Lietuvoj, dvasia – kalboj“ (Romualdas Granauskas)	150
2014 m. „Metų“ 1–12 nr. turinys	155
Antrajame viršelyje: Linas KATINAS. Samanos, 2013	
Trečiajame viršelyje: Rimas Zigmas BIČIŪNAS. Gėlės senovinėje vazoje, 2014	

REDA GRIŠKAITĖ

Teodoras Narbutas, arba Apie tai, „kaip nereikia rašyti istorijos“¹

Skiriama Teodoro Narbuto

230-osioms gimimo ir 150-osioms mirties metinėms

Dabar jau šviesios atminties istorikas Vytautas Berenis įvadinį straipsnį Teodoro Narbuto (Teodor Narbutt, 1784–1864) veikalo „Dzieje narodu litewskiego“ („Lietuvių tautos istorija“, 1835–1841¹) pirmojo tomo laidai lietuvių kalba pradėjo tokiais žodžiais: „Yra asmenybių, kurių gyvenime atsispindi visuomenės heroizmas, lūkesčiai ir ydos“². Jau tada ši iš pirmo žvilgsnio gana paprasta mintis man pasirodė labai prasminga. Tokia atrodo ir dabar. Vargu ar būtų galima tiksliau nusakyti veikalo „Dzieje narodu litewskiego“ autoriaus asmenybę – jos žavesį ir kontroversiją. Tačiau kodėl atsitiko taip, kad tiek T. Narbuto, tiek vėlesniais laikais, net ir tokiais liberaliais mūsų laikais, ištarus šio istoriko vardą, į pirmą vietą vis dėlto iškildavo (tebeiškyla) jo *ydos*, o tik paskui – jo *lūkesčiai*, o dar rečiau – *heroizmas*? Atsakymas tikriausiai būtų paprastas – T. Narbutas buvo ir tebėra iki galo nepažintas, nesuprastas, o jo kūrybinis palikimas vis dar deramai netirtas, dažniausiai – tiesiog neperskaitytas. O jeigu ir skaityta, tai tik fragmentiškai, tikslingai, ieškant (ir būtinai randant) klaidų ir trūkumų, smulkmeniškai nagrinėjant atskirus istoriko teiginius, faktus, menkai suvokiant kontekstą, neišsigilinant į jo kūrybines dirbtuves, jo kūrybos aplinką, pagaliau ir nesistengiant suvokti intencijų istoriko, rašančio XIX a. pradžioje, rašančio Lietuvoje, maža to – rašančio apie Lietuvą itin savitoje kultūrinėje ir politinėje aplinkoje, *pirmą kartą* rašančio kažką kita, čia dar niekada

¹ Pirmieji trys veikalo tomai pasirodė pavadinimu „Dzieje starzytne narodu litewskiego“ („Lietuvių tautos senovės istorija“), tačiau šiame straipsnyje bus naudojamas tik bendras viso veikalo pavadinimas, t. y. „Dzieje narodu litewskiego“.

² Berenis V. Teodoras Narbutas ir jo „Lietuvių tautos istorija“ // Narbutas T. Lietuvių tautos istorija / Vertė R. Jasas. – T. 1. – Vilnius: Mintis, 1992. – P. 5. Antra pataisyta šios knygos laida pasirodė 1998 m. Toliau cituojama iš antrosios šio tomo laidos.

taip nerašyta. Kitaip tariant, T. Narbuto tekstai skaityti nepasirengus tokiam darbui. Ir iš dalies tokius skaitytojus ir net tokius tyrėjus galima pateisinti, nes priežastis labai paprasta – nepaisant atskirų straipsnių ir iki šiol vienintelės, dar 1939 m. literato, publicisto Rapolo Mackonio (*vel* Mackevičiaus) Vilniuje išspausdintos platesnės studijos (nors ir ji vos 44 puslapių)³, iki šiol neturime išsamios, solidžios lietuviškos T. Narbuto biografijos. Ir čia dar vertėtų pridurti – ne tik T. Narbuto.

Mano studijų metais istorikai buvo skirstomi (žinoma, juokais) į „perskaičiusius Narbutą“ ir į tuos, kurie taip ir nesugebėjo to padaryti. Pirmųjų buvo vos keletas. Žinoma, jie studijavo tik vadinamąjį didįjį devyniatomį T. Narbuto veikalą „Dzieje narodu litewskiego“. Bet kur dar kitos istorijos knygos, kur poezija, vertimai, šaltinių publikacijos? Kur pagaliau straipsniai periodikoje, kur vis dar mažai tirtas rankraštis, pirmiausia epistolinis palikimas? Kitaip tariant, matome tikrą gigantiškumą, ne kiekvienam duotą dovaną rašyti taip intensyviai, kad nejučiomis imi abejoti, ar tai apskritai įmanoma per vieną, nors ir netrumpą, gyvenimą. Pasirodo, įmanoma. Maža to – rašyti taip, kad išsauktum kritikos audrą – vargu ar šiuo požiūriu Lietuvos istoriografijoje rasime kitą toki veikalą.

Šiandien neieškokime T. Narbuto veikalo trūkumų, ydų ar minusų, tik atverskime vieną kitą šio istoriko rankraščio puslapį ir nors trumpam stokime į vieną gretą su pačiu autoriumi, pamėginkime suprasti T. Narbuto poziciją taip, *kaip jis pats ją suprato*. Bet prieš tai keletas biografijos štrichų.

Biografijos metmenys

T. Narbuto biografams niekada nereikėjo itin vargti, nustatinėjant pagrindinius jo biografijos faktus. Ir dėl visai paprastos priežasties – anuometinis šio istoriko populiarumas visuomenėje (o jis šiandien sunkiai suvokiamas – T. Narbuto darbai buvo vadinami „tautos pasididžiavimu ir paminklu“, „dovana visuomenei“, o jis pats – žmogumi, „išvedusiu iš tamsaus urvo lietuvių tautą“ – ir tai tik keletas epitetų) įpareigojo istoriką pačiam parašyti savo oficialią biografiją. Pirmą kartą ši autobiografija paskelbta dar 1856 m., T. Narbuto bičiulio ir korespondento, tuometinio Vilniaus laikinosios archeologijos komisijos viceprezidento Adomo Honorijaus Kirkoro (Adam Honory Kirkor, 1818–1886) iniciatyva – populiariame Varšuvos leidinyje „Gazeta Warszawska“ („Varšuvos laikraštis“), o po metų, 1857-aisiais, – ir Maksimilijono Fajanso (1827–1890) albume „Wizerunki polskie“ („Lenkijos atvaizdai“)⁴. Kaip tik šiame leidinyje buvo išspausdintas ir šiandien chrestomatiniu tapęs T. Narbuto atvaizdas. Litografija padaryta pagal nuotrauką – net du kartus šiuo tikslu istorikas buvo specialiai nuvykęs į Vilnių pas dagerotipininką. Du kartus todėl, kad pirmoji nuotrauka Varšuvos leidėjui pasirodžiusi „netikslī“⁵. Galbūt ir taip, nes iš egodokumentinių

³ Žr.: Mackonis R. Teodoras Narbutas. – Vilnius: Ruch, 1939.

⁴ Jan ze Sliwina [Kirkor A. H.]. [Wszystkie oświecone kraje Europy...] // Gazeta Warszawska. – 1854. – Nr. 42. – P. 4; Wizerunki polskie, rysował z natury i litografował M. Fajans. – Warszawa, nakładem autora, w Drukarni rządowej przy Kom. Rząd. Sprawiedliwości, 1857. – P. 10.

⁵ Plačiau apie tai žr. Griškaitė R. Pirmosios Teodoro Narbuto biografijos // Lituanistika. – 1993. – Nr. 2(14). – P. 5.

šaltinių žinome, kad T. Narbutas buvo tikras lietuvis ne tik savo širdimi ir sva-
jinga vaizduote, bet ir išore – kresnas, tvirto sudėjimo, patrauklių taisyklingų
veido bruožų blondinas žydromis akimis⁶. Tai gerai atspindi ir kiek ankstesnis ir
žaismingesnis T. Narbuto atvaizdas – nuolatinio jo darbų iliustratoriaus Juozapo
Ozemblovskio (Józef Oziembłowski *vel* Oziębłowski, 1805–1878) litografija, atlik-
ta pagal Adolfo Piwarskio (1817–1870) piešinį, šiandien saugoma Vilniaus uni-
versiteto bibliotekos Grafikos kabinete. Litografija daryta apie 1840–1841 m.,
veikalo „Dzieje narodu litewskiego“ leidėjo Antano Marcinovskio (Antoni
Marcinowski, 1781–1855) iniciatyva, kai buvo rengiamasi spausdinti dešimtąjį,
paskutinįjį, veikalo tomą. Šis portretas turėjo būti įdėtas greta autoriaus gyve-
nimo aprašymo. Deja, dešimtas tomą taip ir nebuvo išleistas, tad liko ne-
paskelbtas ir minėtas gyvenimo aprašymas. Tik dėl laimingo atsitiktinumo jo
juodraščio fragmentas prieš dešimtį metų rastas tarp T. Narbuto rankraščių.

Kaip jau minėjau, šios pirmosios T. Narbuto biografijos iš dalies palengvino
apie istoriko gyvenimą ir kūrybą rašiusių autorių darbą. Tačiau oficiali biografi-
ja nėra tikra biografija, vien dėl to, kad ji oficiali. Sudėtingos krašto, kuriame T.
Narbutas gyveno ir kūrė, aplinkybės vertė kai ką paryškinti, kai ką – pakoreguo-
ti, o kai ką – ir visai nutylėti. Kitais žodžiais tariant, T. Narbutas, palikdamas
ateities kartoms autobiografiją, be to, išspausdindamas ją tokiame garsiam
leidinyje, ne tik palengvino, bet ir apsunkino būsimų savo biografų darbą. O jų,
vienaip ar kitaip prisilietusių prie istoriko biografijos, ne tiek ir mažai – be jau
minėtų R. Mackonio, A. H. Kirkoro (pastarasis, kaip rodo jo rankraštinis pali-
kimas, turėjęs planą atsidedi ir išsamesnei istoriko gyvenimo ir kūrybos anali-
zei), vertėtų prisiminti ir Julianą Bartoszewiczių, Eduardą Volterį, Zenoną
Ivinski, Joną Puziną, Małgorzatą Sztolzman, Romą Batūrą (ypač – jį), Sigitą
Gasparavičienę ir kt.⁷ Buvo cituotas ir V. Berenio pateiktas istoriko gyvenimo ir
kūrybos aprašymas⁸. Ne taip seniai biografinį straipsnelį apie T. Narbutą parašė
ir Tomas Venclova⁹. Žinoma, tai tik spausdinti darbai, daugiausia – periodikoje
ir enciklopediniuose leidiniuose. Unikaliuos rankraštinės medžiagos T. Narbuto
biografijai mums paliko ne tik A. H. Kirkoras, bet ir istoriko dukra Teodora

⁶ Žr.: Jurewiczowa z Narbuttów K. Wspomnienie o Dziejopisie Litwy Teodorze Narbutcie. – Lietuvos valstybės istorijos archyvas (toliau – LVIA). – F. 1135. – Ap. 11. – B. 4. – L. 103v.

⁷ Bartoszewicz J. Teodor Narbutt // Tygodnik Ilustrowany. – 1860. – T. 1. – Nr. 26. – P. 221–222; Вольтер Э. Нарбут, Феодор Ефимович (Mateusz Teodor Narbutt) // Русский Биографический Словарь. – Т. 11. – С.-Петербург: Типография Главного Управления Уделов, 1914. – P. 61–65; Puzinas J. T. Norbutas mūsų prosenovės tyrinėtojas // Naujoji Romuva. – 1936. – Nr. 7. – P. 149–152; I[vinskis] Z., P[uzinas] J. Teodoras [Narbutas] // Lietuvių enciklopedija. – T. 19 (Mintis – Naronowie). – Boston: Lietuvių enciklopedijos leidykla, 1959. – P. 532–535; B a t ū r a R. Teodoras Narbutas // Mokslas ir gyvenimas. – 1964. – Nr. 9. – P. 15–16, 33; B a t ū r a R. Lietuvos istorikas Teodoras Narbutas // Ten pat. – 1988. – Nr. 3. – P. 26–28; S t o l z m a n M., Narbutt (Ostyk-Narbutt) Teodor Mateusz (1784–1864) // Polski Słownik Biograficzny. – T. 22(3). – Wrocław, Warszawa, Kraków, Gdańsk: Zakład Narodowy imienia Ossolińskich, Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk, 1977. – P. 537–539; Gasparavičienė S. Teodoro Narbuto šeima // Tarybinė moteris. – 1989. – Nr. 2. – P. 17, 20 ir kt.

⁸ Žr. 3 išnaša.

⁹ Venclova T. Teodoras Narbutas // Venclova T. Vilniaus vardai. – Vilnius: R. Paknio leidykla, 2006. – P. 127–128.

Narbutaitė-Mončiunskienė, jo giminaitė, literatė Kamilė Narbutaitė-Jurevičienė, etnografas, archeologas, istorikas Mykolas Brenšteinas.

Kad ir kokie nedidukai, o kartais – tik fragmentiški, vienam kuriam T. Narbuto gyvenimo epizodui skirti būtų minėtų tyrėjų tekstai (vis dar nepralenkiamą šiuo požiūriu yra R. Mackonio studija), jie visi vienaip ar kitaip bylojo – T. Narbuto biografija verta plunksnos. Vieniems šių rašinių autoriams imponavo sena, „tikrai lietuviška“ istoriko kilmė – juk Narbutai savo pradžią siejo su Jurgiu Astiku, 1413 m. per Horodlės seimą priėmusiu Trijų ragų (kitaip – Trimitų) herba, o save kildinysiu net iš paties Krivių Krivaičio Lizdeikos (todėl dažnai, taip pat oficialiuose raštuose, T. Narbutas mėgdavo prie savo pavardės pridėti dar ir antrąją – Astiko, t. y. Teodoras Astikas Narbutas (Teodor Ostik Narbutt). Kitų T. Narbuto biografų susidomėjimą kėlė būsimo istoriko elgsena kariniuose ir politiniuose krašto įvykiuose – Napoleono karuose, 1830–1831 ir 1863–1864 m. sukilimuose. Beveik visų T. Narbuto biografų darbuose kaip pikantiška detalė buvo nurodomi (taip pat nemenkai paryškinta ir paties istoriko autobiografijoje) nuopelnai, stiprinant Baltiško uosto blokadą 1808–1809 m. per Rusijos ir Švedijos karą ir netgi statant žymiąją Bobruisko tvirtovę. Nebuvo galima nepaminėti ir taikos metų – T. Narbuto, tada karo inžinieriaus, darbo prie Nemuno kartu su žymiausiais Prūsijos ir Rusijos hidraulikais 1804–1806 m., indėlio steigiant Druskininkų kurortą (kaip tik T. Narbutas, pats būdamas didelis šių mineralinių šaltinių entuziastas, tuometinį Gardino civilinį gubernatorių Grigorijų Doppelmajerį įtikino tokio naujo šiam kraštui projekto prasmingumu¹⁰). Kai kuriuose tekstuose T. Narbutas buvo pristatomas ir kaip itin pažangus dvarininkas, savo Šiaurius (Gardino, nuo 1843 m. – Vilniaus gubernija, Lydos apskritis, dab. Baltarusijos Respublika, Gardino sritis, Varanavo rajonas) pavertęs tiems laikams moderniu ūkiu, tikra oaze savo valstiečiams. O ką jau kalbėti apie kitą, vadinamąją intelektualiąją Šiaurių dvaro gyvenimo dalį – T. Narbuto sukauptus lietuviškų senienų rinkinius, taigi muziejų, ir istoriko pasididžiavimą – biblioteką, taip pamėgtą ir jo bičiulių iš Vilniaus laikinosios archeologijos komisijos. Biblioteką, kurioje, Lilijos Kowkiel skaičiavimu, galėjo būti sukaupta daugiau nei šeši šimtai veikalų – neskaičiuojant rankraščių, numizmatikos kolekcijos ir t. t.¹¹ Kitaip tariant, Šiauriai buvo paversti tikra tos provincijos intelektualų sala su savitu gyvenimo modeliu, kuriame buvo galima derinti realų gyvenimą ir kūrybą ir kuris šiandien gali būti įvardytas kaip „gyvenimas pagal Horacijų“¹². Taigi dvaras buvo itin spalvingas, savitas dar ir tuo, kad jame prieglobstį rasdavo buvę 1830–1831 m. sukilimo veteranai, vadinamieji rezidentai, apie kurių praeitį buvo kalbama tik puse lūpų, ir net čigonai. Šiai tautai, „kaip abejingai gyvenimo patogumams, niekinančiai turto kaupimą, nemėgstančiai gyventi vienoje vietoje, savo nepriklausomybę ir tautiškumą vertinančiai labiau už visus pasaulio turtus“, T. Narbutas jautė ypatingą

¹⁰ Žr.: Griškaitė R. Druskininkų „Ondyna“. Kūrėjai ir skaitytojai // *Metai*. – 1994. – Nr. 5. – P. 98–120; Griškaitė R. Carlas von Schmithas ir Druskininkų kurorto pradžia // *Lietuvos istorijos metraštis*. – 2004. – D. 1. – P. 78–79.

¹¹ Kowkiel L. *Prywatne księgozbiory na Grodzieńszczyźnie w pierwszej połowie XIX wieku*. – Kraków: Wydawnictwo Naukowe Akademii Pedagogicznej, 2005. – P. 178.

¹² Plačiau apie tai žr. Griškaitė R. Lietuvos provincijos intelektualų grupės formavimas ir raida (XIX a. pradžia–XIX a. 7 dešimtmetis): bendrieji tyrimo aspektai // *Lietuvos istorijos metraštis*. – 2013. – D. 1. – P. 25–56.

simpatiją, tai rodo ir vienas įdomiausių istoriko kūrinų – 1830 m. (*sic!*) būsimo veikalo „Dzieje narodu litewskiego“ leidėjo A. Marcinovskio spaustuvejė išspausdinta knyga „Rys historyczny ludu cygańskiego“ („Čigonų tautos istorinė apybraiža“)¹³. Kaip pikantiška T. Narbuto gyvenimo dalis buvo nurodomas ir dalyvavimas šubrvcų bei masonų draugijų veikloje – atskiro straipsnio tema tapo ir Lietuvos nacionaliniame muziejuje saugoma masonų simbolika papuošta stiklinė su išgravuotu įrašu „Teodor Narbutt“ ir metais – 1817¹⁴. Domėtasi ir istoriko šeima. Su žmona Kristina Sadauskaite-Narbutiene (Krystyna z Sadowskich Narbuttowa, 1803–1899) T. Narbutas susilaukė net vienuolikos vaikų, iš kurių trys mirė ankstyvoje vaikystėje. Įdomi ir tiems laikams ypač sensacinga detalė – Narbutų santuoka buvo oficialiai įteisinta, t. y. pora susituokė papapinėje Nočios bažnyčioje tik 1840 m., kai jau augo penki vaikai (pirmagimis Liudvikas gimė 1832-aisiais ir iki tėvų vedybų augo ne kaip Narbutas, bet kaip Sadowskis). Šiaip ar taip, K. Narbutienė, ne tik legendinio Liudviko, bet ir dar trijų savo vaikų-sukilėlių – Boleslovo, Pranciškaus ir T. Narbuto numylėtinės (tai sako net vardas) Teodoros motina – viena išpūdingiausių mūsų XIX šimtmečio moterų. Net ir būdama tremtyje, Penzos gubernijoje, iš visų jėgų mėgino kovoti dėl konfiskuotos savo vyro bibliotekos susigrąžinimo. Paskutinius metus praleido Šiauriose. Mirė 1899 m., pergyvenusi savo vyrą trisdešimt penkerius metus. Palaidota Šiaurių kapinaitėse. Šeimos tradicija sako, kad nuolat kartodavo: „Sūnūs – tai mano garbė! Dukterys keičia pavardes“¹⁵.

Taigi beveik visi bent kiek išsamesnę T. Narbuto biografiją rašę autoriai laikėsi istoriko autobiografijos padiktuotos dėstymo sekos, o ji tokia: kilmė, mokslo metai, karo tarnyba, o nuo 1812 m. – jau visai kitas – namų, literatūrinis gyvenimas, kai, istoriko sūnaus Liudviko žodžiais, „luošumo apsunkintas, metė nedėkingą inžinieriaus amatą ir pasišventė gimtojo krašto literatūrai“¹⁶. Iš tikrųjų 1812 m. balandžio 12 d., jau išsitarnavęs inžinerijos kapitono laipsnį, gavęs ne vieną apdovanojimą, bet jau patyręs didelių išgyvenimų, sužeidimų ir traumų – pirmą kartą mūšyje prie Austerlico (dabar – Slavkovas Čekijos Respublikoje), kai buvo perdurtas durtuvu, antrą kartą – prie Tilžės, kai buvo peršauta kairioji ranka, trečią kartą – 1809 m. mūšyje prie Abo (dabar – Turku Suomijos Respublikoje), Rusijos ir Švedijos karo metu, kai gavo smarkią galvos kontūziją, dėl ko labai sutriko klausa, ir ketvirtąjį, – 1810–1811 m., jau savame krašte, Bobruiske, kai, statydamas tvirtovę, kaip rašė sūnus L. Narbutas, „po pelkes braidydamas, sušalo ir susirgo nervine karštine, dėl ko visiškai prarado klausą“¹⁷. Taigi šis jaunas dvidešimt aštuonerių metų, bet negalios kamuojamas

¹³ Narbutt T. Rys historyczny ludu cygańskiego. – Wilno, nakładem i drukiem A. Marcinowskiego, 1830. – P. 112–113.

¹⁴ Žr.: Klimavičius R. Masonų taurės mįslė // Mokslas ir gyvenimas. – 1989. – Nr. 7. – P. 38. Taip pat žr. Būčys Ž. Masonai Lietuvoje: XVIII a. pabaiga–XIX a. pradžia = Freemasonry i Lithuania: End of 18th – Beginning of 19th Century. – Vilnius: Lietuvos nacionalinis muziejus, 2009. – P. 150. – Nr. 45.

¹⁵ Plačiau apie tai žr. Griškaitė R. Teodoro duktė, Liudviko sesuo // Metai. – 1993. – Nr. 6. – P. 96–98; taip pat žr. Narbutaitė-Mončiunskienė T. Prisiminimai // Ten pat – P. 99–113.

¹⁶ Narbutt L. Wyciąg Autobiografij Ojca mojego Teodora Narbutta (pisałem w Szawrach, 1850 roku 20 kwietnia). – LVIA. – F. 1135. – Ap. 11. – D. 9. – L. 8.

¹⁷ Ten pat.

vyras visam laikui atsisveikina su įtemptu – ir fiziškai, ir moraliai, tačiau kupinu nuotykių, kelionių ir pavojų savo gyvenimo tarpsniu ir tarytum pradeda jį iš naujo. Kitaip tariant, remiantis paties T. Narbuto autobiografijoje nurodyta įvykių seka, tik nuo 1812 m. mes jau galime kalbėti apie *literato* ir *istoriko* T. Narbuto atsiradimą – iki tol jis tebuvęs *karys*, *karo inžinierius*, kuriam... istorija tarsi nerūpėjusi. Taigi šis atsidėjimas literatūrai, mūsų krašto praeities tyrimams, kilęs tarytum iš neviltingos, buvęs tarytum padiktuotas naujos T. Narbuto būsenos, kurios neatskiriamas dėmuo nuo šiol bus jį gaubianti *tyla*. Skaitant veikalą „Dzieje narodu litewskiego“ niekada negalima pamiršti šios aplinkybės – tai istorija, parašyta *visiškoje tyloje*. Bet paradoksas – kiek triukšmo ji sukėlė...

Iš tikrųjų viskas ne taip jau ir paprasta. Pirmasis šia iš pirmo žvilgsnio tokia logiška T. Narbuto gyvenimo schema suabejojo R. Mackonis, atkreipęs dėmesį į 1838 m. rašytą T. Narbuto pratarinę devintajam veikalui „Dzieje narodu litewskiego“ tomui, kuriame autorius, be kita ko, prasitaria, kad medžiagą šiam veikalui pradėjęs rinkti jau prieš trisdešimt metų, t. y. aritmetiškai skaičiuojant – ne 1812-aisiais, bet jau 1808-aisiais! Taigi „išeitų, kad Narbutas, dar būdamas rusų kariuomenėje, jau turėjo sumanymą rašyti Lietuvos istoriją, jei jau tuo tikslu rinkęs medžiagą“¹⁸. Šiandien šis faktas pasitvirtino ir net su kaupu. T. Narbutas jau anksčiau minėtoje dešimtojo, taip ir neišspausdinto, tomo pratarinėje ketino daug ką paaiškinti – tada, 1842-aisiais, galėjo būti dar gerokai iškalbingesnis – ne taip, kaip po 1851-ųjų, po sūnaus Liudviko, tada Vilniaus gimnazijos mokinio, apkaltinto suorganizavus slapta antivalstybinę draugiją „Erelis ir kryžius“, bylos ir nuosprendžio. Sūnus buvo išplaktas rykštėmis mokinių ir tėvų akivaizdoje ir atiduotas į kareivius, į Kaukazą, prieš tai atėmus bajorystę. Taigi po sūnaus suėmimo, kai ir T. Narbutas buvo tardytas ir atiduotas policijos priežiūrai, vargu ar būtų buvę protinga viešai skelbti, kad tarnaudamas Rusijos armijoje savo laisvalaikį skyrė lietuvių tautos istorijos tyrimams? Taip tikriausiai ir atsirado toji apmaudi spraga 1856 ir 1857 m. skelbtuose jo gyvenimo aprašymuose. Spraga, suklaidinusi ne vieną. Bet štai tos garsiosios pratarinės fragmentas – rankraštis, dabar saugomas Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių bibliotekos Rankraščių skyriuje (toliau – LMAVB RS):

Nors iš pradžių kaip savo profesiją pasirinkau matematikos mokslus, o ypač – civilinę ir karinę architektūrą buvo mano pagrindinis dalykas, vis dėlto nuo pat jaunystės metų domėjausi istorija, ypač mėgau savo tėvynės istoriją. Labiausiai patiko Strijkovskis, kuris buvo neatskiriamas mano bičiulis nuo 1798 metų, t. y. pradėdamas trečiaja Vilniaus apskrities mokyklos klase. Nes ar tai universitete, kai savo protą lavinau prie matematinių formulų, ar su skriestuvu rankoje, kai gilinausi į Gucevičiaus [t. y. į architekto Lauryno Gucevičiaus (Wawrzyniec Gucewicz, 1753–1798), – R. G.] mokyklą, ar kaip karinis inžinierius tarnaudamas Monarchui stovyklose, prieš apsuptyse tvirtovėse, užblokuotuose uostuose arba karo laivuose, kai dalyvavau jūros kampanijose – visur tėvynės istorijos tyrimai buvo mano numylėtas objektas.

Tada, kai laisvesnėmis nuo karinių darbų valandomis galėdavau daugiau laiko skirti tam, kad pažinčiau istoriko profesiją, vadovaudamasis sistema, kurią man nurodė šv[iesaus] at[minimo] profesorius Tomas Husaževskis [t. y. Vilniaus universiteto visuotinės istorijos profesorius T. Husaževskis (Tomasz Hussarszewski, 1732–1807), – R. G.], gili-

¹⁸ Mackonis R. Teodoras Narbutas. – P. 34.

nau savo istorines žinias, skaitydamas užsienio veikalus ir pradėjau rinkti medžiagą Lietuvos istorijai. 1809 metai buvo tos epochos pradžia [kursyvas mano – R. G.]¹⁹.

Šiame nedideliame apimtimi tekste sudėta labai daug svarbių akcentų. Bet pats reikšmingiausias paskutinysis: „1809 metai buvo tos epochos pradžia.“ Taigi 1808–1809 m., Rusijos ir Švedijos karas, paprastai vadinamas tiesiog Suomijos karu, pasibaigęs Suomijos ir Alandų salų aneksija, viena sudėtingiausių XIX a. karinių kampanijų, tik kiek nublankusi Napoleono karų fone. Karas, pasižymėjęs ne tik nuožmiais mūšiais – tiek sausumoje, tiek ir jūroje, bet ir aršiu partizaniniu pasipriešinimu. Žymioji Baltijos (dabar – Paldiskis, Estijos Respublika) gynyba ir admiralo Piotro Chanykovo vadovaujamos rusų flotilės nesėkmė – laivo „Vsevolodas“ žūtis, baterijų statymas Mažojoje Rogo saloje (dabar – Mažojo Pakrio sala Estijos Respublikoje), minėtas mūšis prie Abo ir karo kulminacija – garsusis Rusijos armijos žygis į Alandų salas, per ledinę Botnijos įlanką. Ir jaunas inžinerijos puskarininkis šiame kare, maža to – iš krašto, kuris dar visai neseniai buvo užkariautas taip, kaip dabar užkariaujama Suomija. Taigi ne tik aštrus mirties pojūtis, bet ir ne ką silpnesnis moralinis aspektas – juk žygiuota užkariautojų gretose. Dviprasmiška padėtis, vidiniai prieštaravimai, ypatingas karo žiaurumas šiuos dvejus T. Narbuto jaunystės metus daro vienais ryškiausių jo biografijoje. Kaip jau vėliau rašė istoriko duktė T. Narbutaitė-Mončiunskienė, kaip tik iš Suomijos T. Narbutas išsinešė mirties jausmo pojūtį²⁰.

Bet šiandien palikime nuošalyje militarines šio T. Narbuto biografijos epizodo detales, juolab kad jas pavyko rekonstruoti beveik padieniui, pasitelkus Centrinio valstybinio Rusijos karinio laivyno archyvo Sankt Peterburge medžiagą. Šiandien pasvarstykime apie tuose archyvuiniuose dokumentuose nefiksuotą inžinerijos puskarininkio laisvalaikį. O jo irgi būta – net ir tokiam nuožmiame kare, ypač vėliau, kai atsirado galimybė atgauti jėgas po jau anksčiau minėto sužeidimo Abo mūšio lauke. Atrodytų, mirties artumas turėjo kelti tik vieną tada realų troškimą – išlikti. Tačiau niekas negalėjo atvėsinti T. Narbuto aistros istorijai. O ir kario-istoriko derinys buvo visiškai įmanomas. Pirmą kartą T. Narbutas turėjo progos tuo įsitikinti kartu su prūsų ir rusų hidraulikos specialistais dirbdamas prie Nemuno – pasitelkęs visas galimas priemones, išnaudodamas kiekvieną laisvą valandą, kasinėjo piliakalnius, užrašinėjo pamonių gyventojų papročius, mokėsi jų kalbos, rinko senienas²¹. Taigi į Skandinavijos kraštus T. Narbutą likimas nubloškė tada, kai jau buvo susiformavęs ne tik pomėgis istorijai, bet galbūt – net ir tikslas parašyti Lietuvos istoriją. Maža to, kaip skaitėme minėtos pratarmės fragmente, iš tų kraštų T. Narbutas parsivežė pirmą apčiuopiamą medžiagą būsimajam savo veikalui.

¹⁹ Dzieje narodu litewskiego przez Teodora Narbutta. Tom dziesiąty. Część 1-sza. Dodatki, poprawy, odmiany, autorowie i dzieła przytoczone, tudzież i registr układowy, z ryciną, Wilno, nakładem i drukiem Antoniego Marcinowskiego, 1842. – LMAVB RS. – F. 18. – B. 206/2/7. – L. 888r–888v.

²⁰ Žr.: Griškaitė R. Istorinės savimonės ištakų ieškant: Teodoras Narbutas 1808–1809 metų Rusijos–Švedijos kare // Lietuvių atgimimo istorijos studijos. – T. 8: Asmuo: tarp tautos ir valstybės. – Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1996. – P. 164.

²¹ Plačiau apie tai žr. Griškaitė R. Nemunas kaip XIX amžiaus Lietuvos istoriografijos šaltinis // Metmenys. – Nr. 78 (2000) – P. 91–105.

Žinoma, kad vadinamosios Suomijos kampanijos metu T. Narbutas lankėsi ir Helsigforse (dabar – Helsinkis, Suomijos Respublika), Sveaborgo tvirtovėje (dabar – Suomelina, ten pat), Fredrikshame (dabar – Hamina, ten pat), Revelyje, t. y. Taline, Pernu (abu dabartinėje Estijos Respublikoje). Bet itin daug išpūdžių patirta Abo mieste – svarbiausiame tuometiniame Suomijos mokslo ir kultūros centre, kuris, kaip ir Vilnius, iki pat XIX a. trečiojo dešimtmečio pabaigos pirmiausia asociavosi su universitetu. Šiandien būtų galima tik spėlioti apie T. Narbuto, Rusijos armijos inžinerijos paporučiko, kontaktus su šia mokslo įstaiga, su jos profesūra, atvirai deklaravusia antirusiškas pažiūras, – jeigu ne vienas trumpas T. Narbuto laiškas, išlikęs tarp gausios istoriko Joachimo Lelevelio (Joachim Lelewel, 1786–1861) korespondencijos, iš kurio turinio galima spręsti, kad Abe būsimasis istorikas turėjo ne vieną susitikimą su tenykščiais literatais ir parsivežė ne vieną jų veikalą – kad grįžęs namo juos „perduotų žmonėms, tiriantiems Europos šiaurės tautų pradus“²². Taigi T. Narbutas ne tik ieškojo, bet ir užmezgė kontaktus su tenykščiais intelektualais. Antrasis miestas, kuriame būsimasis istorikas atsidūrė Suomijos kampanijos metu ir kuris jį ypač domino kaip literatą, buvo Estijos sostinė Revelis. Kaip galima spręsti iš paties T. Narbuto užuominų, šiame mieste gyveno 1808 m. pabaigoje–1809 m. pradžioje, t. y. jau po įvykių Mažojoje Rogo saloje. Kaip ir Abe, Revelyje T. Narbutas užmezgė asmeninių kontaktų. Pati išpūdingiausia pažintis – su tada Revelyje viešėjusiu itin populiariu rašytoju, istoriku ir diplomatu Augustu von Kotzebue (1761–1819). Kaip tik iš jo T. Narbutas sužinojo apie žymaus viduramžių teologo, filologo ir bažnyčios veikėjo Petro d’Ailli (Petrus ab Alliaco, 1350–1429) rankraštį, kurio teksto fragmentus (juos T. Narbutas nusirašė Revelyje) vėliau naudojo ir savo didžiąjame veikale, ypač – pirmajame jo tome. Tikriausiai A. von Kotzebue pristatė T. Narbutą ir savo aplinkos žmonėms, taip pat kolekcininkams, antikvarinių knygynų savininkams. Paties istoriko teigimu, kaip tik Revelyje jis išgijo ir kitą, šiandien itin prieštaringai vertinamą²³ (panašiai – kaip kadaise T. Narbuto paskelbtąją Aleksandro Bychovco kroniką) rankraštį – vadinamąją J. F. R. kroniką.

Skandinaviškasis T. Narbuto gyvenimo epizodas išryškintas neatsitiktinai – jis rodo, kiek dar daug reikia įdėti pastangų, norint susidaryti tikresnį, taigi ir objektyvesnį, vaizdą apie T. Narbuto veikalo „Dzieje narodu litewskiego“ genezę. O netikėtumai, tikri atradimai, laukia atidžiau pažvelgus ir į kitus šio istoriko gyvenimo momentus, į jo pradžių pradžią, t. y. į jo mokslo metus, aplinką prestižiškiausioje tada krašto vidurinio mokslo įstaigoje – Vilniaus apskrities, kitaip – akademinėje, mokykloje, į kurią, taigi ir į Vilnių, T. Narbutas atvyko 1796 m., būdamas vienuolikos metų, ir visą šešerių metų mokslo kursą išėjo vos per trejus metus ir tik labai gerais pažymiais. Netikėtumai laukia atidžiau pažvelgus ir į jo santykį su pijoriškąja ideologija. Neužmirškime, kad garsusis pijoras, 1769 m. Vilniuje išleisto vadovėlio „Logika“ autorius Kazimieras Narbutas (Kazimierz Narbutt, 1738–1807) buvo T. Narbuto giminaitis, „senelis“, kaip kad pats istorikas jį vadindavo, nors iš tikrųjų K. Narbutas

²² Griškaitė R. Istorinės savimonės ištakų ieškant: Teodoras Narbutas 1808–1809 metų Rusijos–Švedijos kare. – P. 162.

²³ Žr.: Dubonis A. Rivijaus kronikos byla // Lituanistica. – 1997. – Nr. 4(32). – P. 3–12.

buvo jo senelio Ignacijaus Narbuto brolis. Studijas Vilniaus universiteto (tada – Lietuvos vyriausiosios mokyklos) Fizikos mokslų kolegijoje T. Narbutas pradėjo 1799 m., taigi būdamas vos penkiolikos metų amžiaus. Daug svarbių žinių duoda ir vadinamasis kontekstas – pažintis su tada universitete dėstytais kursais, ypač – su mėgstamiausio T. Narbuto profesoriaus – ekskunigo, 1794 m. sukilimo dalyvio, puikaus pedagogo, puikaus oratoriaus, o po L. Gucevičiaus mirties Architektūros katedros vadovo, bet permainingos sėkmės architekto-praktiko Mykolo Šulco (Michał Szulc, 1769–1812) paskaitų konspektais, tarp jų ir *architectura militaris*, arba paprasčiau tariant – karo inžinerija²⁴. Jau vėliau T. Narbutas taip apibūdins universitete pasirinktą savo studijų dalyką: „Tai labai platus, sunkus, reikalaujantis daug darbo ir pats pavojingiausias iš visų mokslų“²⁵.

Žodžiuose *platus, sunkus, reikalaujantis daug darbo ir pats pavojingiausias* ir slypi T. Narbuto pasirinkimo esmė. M. Šulco dėstomame *architectura militaris* kurse buvo viskas, ko reikėjo XVIII a. švietimo tradicijos auklėtam, itin gabiam jaunuoliui. Ši karo mokslo sritis atitiko universalius T. Narbuto gebėjimus, maža to – sudarė galimybę išmėginti jėgas mūšio lauke. Ne veltui M. Šulcas karinės architektūros paskaitose tiek daug dėmesio skyrė ir iš pirmo žvilgsnio antraeiliams dalykams – karo inžinieriaus fiziniam pasirengimui, moralei, erudicijai ir net išvaizdai. Kitaip tariant, mokė ne tik statyti tiltus, baterijas ir fortifikacijas. Profesorius stengėsi savo mokiniams perduoti pagrindinį Apšvietos epochos principą – ugdė universalumą ir žingeidumą mokslui. Negana to – žadino meilę krašto istorijai, savo architektūros paskaitas sąmoningai puošdamas ilgomis Motiejaus Strijkovskio ir Martyno Belskio kronikų citatomis.

Bet grįžkime prie svarbiausio T. Narbuto biografijos fakto, jo vizitinės kortelės – veikalo „Dzieje narodu litewskiego“.

Dėl sumanymo rašyti veikalą „Dzieje narodu litewskiego“

„Aš nerašau lietuvių tautos istorijos...“ – tokia iš pirmo žvilgsnio šokiruojančia deklaracija T. Narbutas pradėjo laišką garsiam to meto istorikui profesoriui Ignacijui Onacevičiui (Ignacy Onacewicz *vel* O’Nacewicz, 1780 ar 1781–1845)²⁶. Laiško originalas neišliko, o iš juodraštinio varianto negalime jo tiksliai datuoti. Ir vis dėlto laiško turinys leidžia nors apytiksliai tą laiką nustatyti – tai turėtų būti metai po veikalo „Dzieje narodu litewskiego“ pirmojo tomo, t. y. „Mitologia litewska“ („Lietuvių mitologija“), pasirodymo, 1836-ieji arba 1837-ųjų pradžia:

Aš nerašau lietuvių tautos istorijos, nes neįstengčiau susidoroti su tokiu darbu; be kita ko, ir pats Livijus nesugebėtų jos parašyti – tokia ji šiandien, kai nuosmukį patyrė dalykai, galėję palaikyti jos šaunumą, yra neapdorota, tokius išbarstytus ir išblaškytus turi šaltinius. Mano uždavinys, kaip galima spręsti iš knygos „Mitologia litewska“, yra atskleisti praeities įvykių esmę, pradėdant tautos kilmės *ab ovo* [paryškinta T. Narbuto, –

²⁴ Plačiau apie tai žr. Griškaitė R. Teodoras Narbutas ir pijorų edukacinė sistema // Naujasis Židinys-Aidai. – 1995. – Nr. 6. – P. 454–469.

²⁵ Ten pat. – P. 468–469.

²⁶ Cit. pagal: Griškaitė R. Apie „Lietuvių mitologijos“ genezę // Narbutas T. Lietuvių tautos istorija. – T. 1. – P. 48.

R. G.] iki pat tų laikų, kai ji 1569 metais, valdant Žygimantui Augustui, susijungė su Lenkija. Taigi šis įrodinėjimų, įvykių spėliojimų ir jų pagrindimo, sumanymų, pastabų ir šaltiniuose išskaidytų faktų rinkinys, kuris sudarys penkis arba šešis tomus, negali būti vadinamas *istorija* [orig.: „historia“, – R. G.], o tik *veikalais* [orig.: „dzieje“, – R. G.], t. y. turi turėti kuklesnį pavadinimą²⁷.

Taigi T. Narbutas labai aiškiai atribojo tai, kas šiandien mūsų ausiai skamba visiškai identiškai. Simonas Daukantas „Didžiąjame lenkų–lietuvių kalbų žodyne“ žodį „dzieje“ į lietuvių kalbą vertė žodžiu „weikałaj“, „księga dziejów“ – „kniga wejkałū“, tuo tarpu žodis „dziejopis“ lietuviškai reikštų „weikałuraszytojas“ ir t. t.²⁸ Savo ruožtu žodžius „dziejopis“, „dziejopisarz“, „dziejopisca“ prilygino žodžiui „latopisca“, „latopisiec“, t. y. „meturaszitojas“, metraštininkas. Taigi, laikantis anuometinės terminijos, T. Narbuto veikalas „Dzieje narodu litewskiego“ į lietuvių kalbą turėtų būti verčiamas ne „Lietuvių tautos istorija“, bet „Lietuvių tautos veikalai“. Maža to, iš laiško turinio aišku, kad T. Narbutas sąmoningai vengė tada jau visuotinai priimto žodžio „historia“ (prisiminkime kad ir gerokai anksčiau pasirodžiusį septyniatomį garsiojo Adomo Naruševičiaus (Adam Naruszewicz, 1733–1796) veikalą „Historia narodu polskiego“, t. y. „Lenkų tautos istorija“), taigi tarytum nepretendavo į moksliskumą, suvokdamas save tik kaip įvykių aprašinėtoją, savotišką metraštininką, „meturaszitoją“, bet ne istoriką – net anuometiniu įsivaizdavimu. Ir čia vertėtų atkreipti dėmesį į istoriko Vytenio Almonaičio išvalgą, kad savo struktūra ir dėstymo eiga T. Narbuto veikalas labai jau primenąs viduramžių kroniką²⁹. Taigi bent iš pradžių uždavinys buvęs labai kuklus. Suvokdamas, kad jo veikalas nebus tobulas ir nekritikuotinas, o tik medžiaga būsimiems tyrėjams, jau cituotame laiške I. Onacevičiui rašė: „Jame Šiaurės Europos tyrinėtojas sau ras labai didelę paslaugą. O kitas Lietuvos istorikas [orig.: „dziejopis“, – R. G.] (jeigu tik Dievas tokiu apdovanos mūsų tautą) turės nueiti lengvesnį kelią; mūsų tautietis visada čia atras puikių mūsų protėvių darbų, aiškiai ir teisingai išdėstytų. Toks yra mano ketinimas, o kaip jis pavyko – įvertins palikuonys“³⁰.

Tačiau kad ir koks kuklus būtų buvęs T. Narbuto sumanymas, jo įgyvendinimui reikėjo daug fizinių ir moralinių jėgų – šis darbas, kaip netrukus paaiškėjo, sudėtingumu nė kiek nenusileido karo inžinieriaus profesijai. Tame pačiame laiške T. Narbutas taip rašė:

Jau trisdešimt metų, kai jaučiu norą dirbti šį darbą; tarnavau inžinieriumi Rusijos armijoje ir, daug keliaudamas, versdamas ir rausdamas žemę (ne vieną kartą – ir savo gimtąją), ieškojau praeities pėdsakų. Rinkau knygas, jas nurašinėjau, rausiausi privačiuose ir viešuose archyvuose – kur tik galėjau, išmokau skaityti senus rusiškus, vokiškus, lotyniškus rankraščius, išmokau kalbas ir lietuvių kalbos dialektus [pasak istoriko dukters T. Narbutaitės-Mončiunskienės, jos tėvas mokėjo net devynias kalbas, „taip pat

²⁷ Ten pat.

²⁸ Žr.: Simono Daukanto raštai: Didysis lenkų–lietuvių kalbų žodynas. – T. 1 (A–M) / Parengė G. Subačius. – Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1993. – P. 175, 330.

²⁹ Almonaitis V. Mintys penktąjį „Lietuvių tautos istorijos“ tomą užvertus // Narbutas T. Lietuvių tautos istorija. – T. 5. – Vilnius: Mintis, 2001. – P. 7.

³⁰ Cit. pagal: Griškaitė R. Apie „Lietuvių mitologijos“ genezę. – P. 49.

ir olandų, tokią madingą jo jaunystėje³¹, – R. G.), pririnkau įvairių ištraukų, užrašų, taip pat sulaukiau pagalbos iš tų tautiečių, kurie turėjo krašto senovės paminklų³².

Taigi jau 1825–1827 m. T. Narbutas turėjo sukaupęs pakankamą kiekį šaltinių, kuriais remdamasis galėjo ryžtis rekonstruoti seniausią Lietuvos istoriją. O ir anuometinė atmosfera buvo palanki tokiam sprendimui priimti. Bene geriausiai šią atmosferą apibūdina 1829 m. leidinyje „Dziennik Warszawski“ („Varšuvos dienraštis“) išspausdintas Dionizo Poškos rašinys „Keletas įžanginių žodžių bet kam, žadančiam rašyti Lietuvos ir Žemaičių istoriją“³³. Straipsnis rašytas metai prieš autoriaus mirtį, todėl jį galima vadinti literatūriniu testamentu. Rašinio pavadinimas tarsi rodo, kad D. Poškai pirmiausia rūpėjo duoti nurodymus ir patarimus tiems, kurie ims rašyti Lietuvos istoriją. Tačiau iš turinio aiškėja, kad problema didesnė – autoriui labiausiai rūpėjo, *kas* rašys tą istoriją. Nes atėjo laikas, kad ją parašytų *pats lietuvis*, ne rusas, ne vokietis ir ne lenkas, nes „senieji autoriai, iš eilės vienas kitu sekdami ir iš kits kito nusi-rašinėdami lietuvių pagoniškas gimines ne iš įsitikinimų ar religinių principų, bet dėl prietarų, vos teikėsi laikyti žmonėmis ar to vardo vertais“³⁴. Todėl, anot D. Poškos, lietuvių tautos istoriją gali parašyti „tik kuris nors civilis pilietis“, nes tik jis turi galimybę objektyviai pavaizduoti praeitį.

Sunku pasakyti, ar D. Poška turėjo omenyje kokį nors konkretų asmenį. Galbūt ir taip. Jam puikiai buvo žinomas anuometinis intelektualinis Lietuvos elitai, ypač tie, kurie domėjosi krašto praeitimi. Tačiau šio asmens neišvardijo. Ir nors vargu ar būtume teisūs, jeigu šį D. Poškos testamentą pavadintume programiniu dokumentu, turėjusiu ypatingą poveikį to meto šviesuomenei, šis straipsnis rodo bendrą lygį, bendrą nuotaiką, gimstantį norą rašyti patiems ir taip išvengti klaidų, kurias sąmoningai ar nesąmoningai darė kiti. Likimas susiklostė taip, kad tuo rašytoju, tuo „civiliu piliečiu“ tapo T. Narbutas.

Idėjos įkūnijimas

Tokiam sumanymui įgyvendinti reikėjo rasti ir leidėją. O juo tapo žinomas Vilniaus literatas, redaktorius ir spaustuvės savininkas, vienas ryškiausių to meto intelektualų, anksčiau ne kartą minėtas A. Marcinovskis. Kaip tik jam reikėtų priskirti dalį T. Narbuto veikalo „Dzieje narodu litewskiego“ šlovės. Tiesa, šios idėjos A. Marcinovskiui nepavyko iki galo įgyvendinti – nebuvo išspausdintas paskutinysis, dešimtas, tomas. Ši aplinkybė aptemdė autoriaus ir leidėjo santykius. Nors šiokių tokių nesklandumų būta ir anksčiau. Štai pirmasis veikalo tomas buvo išspausdintas 1835 m., o antrasis pasirodė tik 1837-aisiais. Taigi rankraštis leidėjo laukė net dvejus metus – pratarmė parašyta dar 1835 m. gegužę. Vis dėlto pirmųjų tomų populiarumas 1837 m. paskatino A. Marcinovskį sudaryti ir oficialią autorinę sutartį. 1838 m., kaip galima spręsti iš

³¹ Narbutaitė-Mončiunskienė T. Prisiminimai. – P. 101.

³² Cit. pagal: Griškaitė R. Apie „Lietuvių mitologijos“ genezę. – P. 49–50.

³³ Żmudzin D. P. Kilka słów przedwstępnych do kogobądź mającego zamiar pisać dzieje Litwy i Żmudzi // Dziennik Warszawski. – 1829. – Nr. 44. – P. 17–19 (straipsnio vertimas į lietuvių kalbą spausdintas: Poška D. Raštai. – Vilnius: Valstybinė grožinės literatūros leidykla, 1959. – P. 258–261.

³⁴ Ten pat. – P. 259.

ketvirtajame veikalo „Dzieje narodu litewskiego“ tome išspausdinto prenumeratorių sąrašo bei mūsų dienas pasiekusių prenumeratorių kortelių, buvo paskelbta ir vieša visų tomų prenumerata³⁵.

Nuo 1837 m. knygų leidimas akivaizdžiai paspartėjo: po metų buvo išspausdinti trečiasis ir ketvirtasis, 1839-aisiais – penktasis ir šeštasis, 1840-aisiais – septintasis ir aštuntasis tomai, o 1841-aisiais – paskutinis, devintasis. 1839 m., t. y. pasirodžius pirmosioms šešioms knygoms, T. Narbutas kūrinyje įteiktas imperatoriui Nikolajui I, už ką istorikas, kaip tada įprasta, buvo apdovanotas asmenine monarcho dovana – žiedu su briliantu³⁶. O 1841 m., kai jau buvo išspausdinti vis devyni tomai, išskirtinį dėmesį T. Narbutui parodė ir Vilniaus vyskupas Andriejus Benediktas Klungevičius (Jędrzej Benedykt Kłagiewicz, 1767–1841), aplinkraščiu kreipdamasis į vyskupijos dvasininkus ir primygtinai rekomenduodamas įsigyti T. Narbuto veikalą. Ne tik įsigyti, bet ir „jį skaityti ir mąstyti bei liaudžiai, kuriai kunigai esą vedliai jų krikščioniškajame gyvenime, pasakoti: kas prieš tai dėjosi šiame žemės kampelyje, kuriame dabar gyvename, kas ir kokiomis pastangomis sodino tą Kristaus vynuogyną ir jau gerai išpuoselėtą perleido mums kaip pačią brangiausią nuosavybę“³⁷. Toks vyskupo, vieno šviesiausių savo laikotarpio asmenybių, be kita ko, pirmojo valstiečių kilmės Vilniaus vyskupo, kreipimasis istoriką sujaukino net labiau nei monarcho dovana.

Taigi nuo 1837 m. T. Narbutas galėjo toliau tęsti pradėtą darbą, jau tu-rėdamas pagrįstą viltį, kad jo veikalas bus išspausdintas. Ne tik išspausdintas, bet ir perkamas – A. Marcinovskis pasirūpino ir jo reklama. Išliko puikus šios leidėjo akcijos pavyzdys, vadinamasis pranešimas apie T. Narbuto veikalą, rašytas, kai jau buvo išleisti beveik visi, t. y. aštuoni, tomai³⁸. Kaip rodo šis reklaminis tekstas, A. Marcinovskis nėra vien komersantas, kuriam svarbu tik įsiūlyti savo prekę, bet asmuo, literatas, puikiai supratęs tokio veikalo – „Dzieje narodu litewskiego“ – reikšmę. Leidėją kaip žmogų ir kaip pilietį žavėjo istoriko biografija, bylojanti apie atsidavimą ir rezignaciją – nepaisydamas tarnyboje prarastos sveikatos, T. Narbutas „nemanė, kad ganėtinais atidavė skolą visuomenei“³⁹. Tad žymusis Vilniaus leidėjas, maža to, pats literatas, T. Narbuto veikalą vadina „dovana visuomenei“, sakydamas, kad pirmą kartą Lietuvos istorijos medžiaga pagaliau sujungta „į vieną visišką ir tvarkingą visumą“, kuri stebina jau vien savo apimtimi⁴⁰. A. Marcinovskis taip samprotavo: „Laukiant, kol pasirodys bešališka mokslingo išminčiaus nuomonė, galima pagrįstai, stebintis tokia išstverme, užtikrintai pasakyti: amžių amžiais buvo laukiama tokio veikalo ir amžių amžiais jis gyvuos. Taip, tiesa: tol, kol gyvieji turės poreikį pažinti pasaulio istoriją, o jų palikuonys – mokslą, tol Narbuto veikalas bus *mokslinių*

³⁵ Plačiau apie tai žr. Griškaitė R. Leidėjai ir skaitytojai // Narbutas T. Lietuvių tautos istorija. – T. 4. – Vilnius: Mintis, 1997. – P. 25–31.

³⁶ Ten pat. – P. 17–24.

³⁷ Kłagiewicz J. B. Całemu świeckiemu i zakonnemu duchowieństwu diecezji naszej wileńskiej. – LMAVB RS. – F. 17. – B. 244/9. – L. 294r.

³⁸ Marcinowski A. Уведомление. История литовского народа. Соч[инение] Феодора Нарбутта = Uwiadomienie. Dzieje narodu litewskiego prez Teodora Narbutta. – LMAVB RS. – F. 17. – B. 244/1. – L. 324r–325r.

³⁹ Cit. iš: Griškaitė R. Leidėjai ir skaitytojai. – P. 54.

⁴⁰ Ten pat.

diskusijų objektas, bus visų luomų piliečių pramoga, medžiagos istorikui lobynas, paminklų bei įrodymų, kurie buvo išgelbėti nuo pražūties, rinkinys [čia ir toliau kursyvas mano, – R. G.], o Lietuvos gyventojams, beveik bet kuriame jos kampelyje, kad ir kaip jis ten vadintųsi, bus įdomybė, žadinanti smalsumą, akstinas, kuris verčia mąstyti ir patikrinti ten aprašomus įvykius; ne vienam iš mūsų – mielas buvusios šlovės ir reikšmingumo priminimas“⁴¹.

Vargu ar galima tiksliau nusakyti T. Narbuto kūrinio esmę. Šie žodžiai rodo, kaip šį veikalą turėtume vertinti ir šiandien. Kitaip tariant, turime išmokti jį skaityti.

Tarp mokslo ir meno

T. Narbuto tekstai – tai ne tik vadinamoji grynoji istorija, ne tik faktų rinkinys. Pagaliau ne tik to meto istorinės savimonės atspindys. Tai ir rašytojo plunksnos potėpiai, galimybė prisiliesti prie mūsų senosios romantinės literatūros. T. Narbuto ir jo amžininkų epocha iki minimumo suniveliavo ribą tarp to, ką šiandien vadiname grožinės literatūros kūrinium, ir to, ką suvokiame kaip istorijos darbą. Epochą, kuri pagimdė istorinę literatūrą ir poetinę istoriją. Todėl ir istorikai, ir literatai naudojo beveik tuos pačius darbo metodus. „Romantinė literatūra vėliau susiformavo, – rašė viena nepanorėjusi savo vardo skelbti T. Narbuto amžininkė, – tais laikais, kai dėl netikėtai mus užklupusių nelaimių jausmai buvo pažeisti, valia prislėgta, o nuovoka atimta. Visa tai davė pagrindą skausmingam širdies gyvenimui, širdies, kuri troško išsiliesti ir išsiliejo Romantizmo tėkmėje. Apverkti žiaurų likimą, apdainuoti ankstesnę šlovę, gyventi mielų prisiminimų ir vaizdinių pasaulyje, priešpastatyti juos skausmingai realybei – sugniuždytiems protams būtinai to reikėjo“⁴².

Panašiai galima traktuoti ir T. Narbuto norą rašyti – tai buvo ir jo paties poreikis, ne tik pilietinis užsakymas ir anaipol ne tik materialinę naudą teikiantis darbas. T. Narbuto veikale rasime skrupulingai surinktus istorijos faktus, rasime bandymus juos vertinti ir apjungti į vieningą visumą. Rasime daugybę autorių ir jų darbų citatų – visa, ko jau ir tada buvo reikalaujama iš profesionaliosios istorijos. Tačiau pamatysime ir tai, kas netrukus, išsigalėjus pozityvizmui, bus visai užmiršta, tiksliau, atmesta kaip nereikalinga, netgi žalinga – tam tikra istorinio teksto personifikacija, istorijos suasmeninimas, istorijos įvykių „perkošimas“ per savo smegenis, savo sampratą, nebijant parodyti savo jausmų, savo klaidų, nežinojimo ir netgi savo silpnumo. „Žmonės visados ir visur tie patys žmonės...“ – šią frazę T. Narbutas nuolat kartodavo arba taikydamas ją sau, arba aprašomoms istorinėms asmenybėms. Tai bene įdomiausias kiekvieno „Dzieje narodu litewskiego“ tomo vietos – ten, kur plunksna tarsi ima nebeklaudyti autoriaus ir nukrypsta nuo skrupulingo praeities įvykių dėstymo. Daugumą šių „nukrypimų“ galima aiškinti vidine įtampa ir dvasinėmis kūrybinio žmogaus kančiomis – visi istorikai jas išgyvena, tačiau ne visi išdrįsta viešai apie tai prabilti. T. Narbutas išdrįso. Galbūt kaip tik šis blogai suvoktas viešas silpnumo demonstravimas tik sužadino norą jį kritikuoti?

⁴¹ Ten pat. – P. 54–55.

⁴² T...a. Korrespondencja literacka: List siostrzenicy do wuja // Rubon. – 1843. – T. 3. – P. 243–344.

Bet pažiūrėkime, ką apie savo problemas rašė pats T. Narbutas. Pradėjęs rekonstruoti Lietuvos praeitį, rašant tomą po tomo, nuolat stiprėjo prieštaravimai, susiję su vieno tyrėjo jėgas pranokstančiu darbu. Štai regis banalus, bet ir nuoširdus „ekskursas į nuošalę“: „Pro langą mano namuko, kur rašau šias eilutes, kasdien žvelgiu į prie Rodūnės stūksantį pylimą, esantį tiesiai vos per mylią, sudarantį didingą tolimos tvirtovės vaizdą; išsižiūrėdamas į šį retą praeities paminklą, kasdien jaučiu savo širdyje gimstančius jausmus, skatinančius godulį jį ištirti, ir kasdien matau neįveikiamas kliūtis šiam sumanymui įgyvendinti. Kuo labiau gilinuosi į mano gimtosios žemės senovės pažinimą, tuo labiau ji traukiasi į praėjusių amžių gelmes ir tarsi stengiasi dingti iš mano akiračio“⁴³.

Vargu ar T. Narbutas turėjo omenyje kokias nors fizines kliūtis. Negalėjimas ištirti to paminklo – tai negalėjimas susiliesti su jo praeitimi, seniausia istorija, negalėjimas jos pilnai rekonstruoti. „Nes aš pats, – rašė istorikas šeštojo tomo pratarmėje, – save lyginu su berniuku, kuris, atėjęs prie jūros, pakrantėje užliejusios kitados galingo miesto griuvėsius, rado mozaikinio paveikslo daleles, suskaldytas, išbarstytas ar vandens paglemžtas. Sužavėtas kūrinių grožio, pradėjo rinkti skeveldras ir dėlioti jas pagal senąją simetriją. Sudėliojo iš tikrųjų tik kontūrus ir daug detalių atskleidė, tačiau mato, kiek dar daug stinga. Tad neturėdamas kuo užpildyti tuštumų, žvelgia į nepermatomą vandens plynę, skeveldras pasiglemžusią, laukia tos akimirkos, kada jūra išmes akmenėlių, priklausantį šiai mozaikai; laukia laukia ir galiausiai pats paskęsta šioje amžių naikos bedugnėje“⁴⁴.

Ši dilema, šis prieštaravimas, šis bejėgiškumas, šis suvokimas, kad visa tai, ką rašo, tėra tik nepilnas vaizdas, pusiau tiesos sakymas, kulminaciją pasiekė aštuntajame antrojo tomo priede, pavadintame „Herodoto žinios apie Azovo jūros pakrantes ir jų gyventojus iki budinų“⁴⁵. Šio istoriko aprašymų patikimumo klausimą T. Narbutas išplėtojo iki praeities rekonstravimo problemos apskritai. Jis rašė: „Herodoto aprašymuose yra nemažai neaiškių vietų, ir taip bus ilgai, kol tinkamai panagrinėsime juos dabartinių ir praėjusių laikų dvasia. Tai ir yra tikslas, kurio mes dar siekiame ir nuo kurio vis labiau tolsime, kol liausimės praėjusio pasaulio dalykus atkakliai ir su išankstine nuostata matuoti mūsų šiandienos masteliais“⁴⁶. T. Narbuto įsitikinimu, senųjų laikų rašytojų kritika, remdamasi vien dabarties principais, veda į aklavietę. „Tačiau turime pripažinti, – sakė jis, – jog mūsų šiandien rašyta istorija nebūtinai atitinka griežtą labai seniai praėjusių laikų istorijos tiesą <...>. Taigi naujų laikų gabumams nebūdingas praėjusių amžių tikėjimas, kuris buvo mokslinis, žmogiškas ir dieviškas taip, jog šiandien, žvelgdami į praeities veidrodį, suvokiame mūsų labai matematiškai ribotą žvilgsnį, kuris pastebi tik išorinius paviršius, vos išžiūri užtemdytus klonius, bet jokiū būdu negali nei jų išmatuoti, nei geriau pažinti“⁴⁷.

Jau 1835 m. pirmojo tomo pratarmėje T. Narbutas deklaravo, kad savo, kaip praeities tyrėjo, uždavinį jis įgyvendins tik tada, kai sugebės parodyti ne tik

⁴³ N a r b u t a s T. Lietuvių tautos istorija. – T. 2. – Vilnius: Mintis, 1995. – P. 271.

⁴⁴ N a r b u t t T. Przemowa // N a r b u t t T. Dzieje narodu litewskiego. – T. 6: Panowanie Witolda w wieku piętnastym. – Wilno, nakladem i drukiem Antoniego Marciniowskiego, 1939. – P. 9–10.

⁴⁵ N a r b u t a s T. Lietuvių tautos istorija. – T. 2. – P. 377–387.

⁴⁶ Ten pat. – P. 378.

⁴⁷ Ten pat. – P. 379.

labai didelį tautos istorijos senoviškumą, bet ir pateikti jį skaitytojui ano laiko dvasia: „Daugybė to paveiklo detalių yra dingę, – rašė istorikas, – bet išliko visuma, išsamesnė už visus šiaurės tautų mitus“⁴⁸. Šios visumos, šios tolimos praeities dvasios ieškojimas ir tapo pagrindiniu T. Narbuto uždaviniu.

Pabaigos žodis

T. Narbuto paieškos Lietuvos istorijos tyrimų srityje buvo daug sudėtingesnės, negu galima būtų manyti, detaliau jų nepažinus. Nors istorikas gerai išmanė savo profesijos paslaptis, puikiai valdė plunksną, visada stengėsi pabrėžti, kad jo veikale piešiamas lietuvių tautos istorijos vaizdas – tai tik jo individualus suvokimas. Kad tai tik T. Narbuto parašyta lietuvių tautos istorija, parašyta XIX a. 4-ajame dešimtmetyje, t. y. parašyta su tos istorijos autoriaus pasaulio suvokimu ir kritikos metodu, pagaliau su jo nuostatomis ir ydomis, su visomis padarytomis, o galbūt ir nepadarytomis klaidomis.

1989 m. Vilniuje, Šv. Jonų bažnyčioje (kaip tik čia 1864 m. lapkritį vilniečiai galėjo paskutinį kartą atsisveikinti su veikalo „Dzieje narodu litewskiego“ autoriumi), taigi prieš 25 metus, vakare, skirtame 205-osioms T. Narbuto gimimo metinėms, istorikas Egidijus Aleksandravičius pasakė frazę, giliai įsirežusią ten susirinkusiųjų atmintin – kad neabejojąs, jog ateis laikas, kai tai, ką šiandien vadiname didžiausiomis T. Narbuto „klaidomis“, didžiausiais jo veikalo „trūkumais“, kada nors taps mums didžiausia vertybe, didžiausiu jo darbo privalumu. Ir tikrai, šiandien jau vis daugiau sakančių, kad kaip tik T. Narbuto veikale – šiame klasikiniame pavyzdyje „kaip nereikia rašyti istorijos“ – pirmą kartą buvo pateikta Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės istorijos interpretacija iš lietuvių pozicijų. Kad šio istoriko pasiūlyta Lietuvos istorijos vizija buvo atmesta, o tiksliau – ignoruota dėl priežasčių, kurias šiandien galėtume įvardyti kaip nemoklines – veikalas prieštaravo ne tik oficialiai rusiškai Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės istorijos interpretacijai, bet ir tradicinei lenkų istorikų traktuotei, kuriai nepatiko šio istoriko separatizmas⁴⁹. Maža to, yra akcentuojančių ypatingą T. Narbuto veikalo „Dzieje narodu litewskiego“ svarbą aušrininkams ir kitiems lietuvių naciją kūrusiems nacionalinio judėjimo veikėjams⁵⁰. Kitaip tariant, šiandien vis daugėja sakančių, kad istoriją galima rašyti *ir taip*, kaip ją rašė Teodoras Narbutas. Nes, žvelgiant plačiau, kiekvienas iš mūsų rašome *savo istoriją*.

2009–2014

⁴⁸ N a r b u t a s T. Pratarinė // N a r b u t a s T. Lietuvių tautos istorija. – T. 2. – P. 80.

⁴⁹ B ł a c h o w s k a K. Wiele historii jednego państwa: obraz dziejów Wielkiego Księstwa Litewskiego do 1569 roku w ujęciu historyków polskich, rosyjskich, ukraińskich, litewskich i białoruskich w XIX wieku. – Warszawa: Wydawnictwo Neriton, 2009. – P. 12, 90–91, 114–115 ir kt.

⁵⁰ G r i š k a i t ė R. Auszra ir Teodoras Narbutas // Archivum Lithuanicum. – T. 15. – 2013. – P. 191–270.